

Gergely Bálint Kiss
(Filozofski fakultet, Sveučilište u Pečuhu)

UTEMELJENJE I TERITORIJALNI OPSEG PEČUŠKE BISKUPIJE *

UDK 262.3(439)"10/12"
Primitljeno: 5. prosinca 2008.

U radu se razmatraju, u pripadajućim crkvenopovijesnim i političkim okružjima, tri teme iz povijesti Pečuške biskupije u doba Arpadovića: utemeljenje biskupije 1009, utvrđivanje njezinih granica i promjene u organizaciji i jurisdikciji na dodijeljenom joj teritoriju do 13. stoljeća. (Ur.)

Ključne riječi: Pečuška biskupija, Arpadovići, dijecezanska jurisdikcija, arhidakonati, Kaločka nadbiskupija, Bosanska (Đakovačka) biskupija.

Kako bismo razumjeli nastojanja prvoga mađarskog kralja da područje južnoga Zadunavlja, odnosno teritorija preko Drave, uključi u krvotok crkvene organizacije, trebamo ispitati mogućnost je li se on kod toga mogao osloniti na neke i u 11. stoljeću preostale lokalne kršćanske tradicije. Prema danas prevladavajućem stanovištu, Pečuška biskupija ima značajnu pretpovijest, jer bi ime *Quinquee*, koje se spominje i u povelji o utemeljenju trebalo upućivati ili na pet crkava preostalih iz starokršćanskog razdoblja,¹ ili pak na samo jednu crkvu što je nazvana po petorici mučenika. Temelj tomu gledištu leži u činjenici da su se *Quinque Basilicae* spomenute u *Conversio Bagwariorum et Carantanorum*,² odnosno *V aecclesiae* spomenute u lažnoj povelji kralja Arnulfa iz 885. godine,³ identificirale s gore navedenim imenom, dakle s Pečuhom. Prema iznesenom bi se nazočnost kršćanskog pučanstva u kasnorimskom razdoblju mogla ustanoviti još i u 9. stoljeću, dok je naselje doživjelo i razdoblje doselidbe Mađara te uspostave njihove države. U njemu je postojala kršćanska tradicija pa je zato naš prvi vladar pri ustrojavanju novoga biskupijskoga centra izabrao upravo Pečuh.

* Ova je rasprava obimnija verzija ranije studije što je izvorno objavljena pod naslovom *A pécsi püspökség megszervezése és területei kiterjedése*. In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. Ur. Márta Font (Tanulmányok Pécs történetéből 9.), Pécs, 2001. 53-68.

¹ Kristó 1985. 17.; Simonyi 1959. 87.

² Cap. 11.: MHK 311.

³ MGH DK nr. 184. 281.

To je stajalište u zadnje vrijeme izloženo vrlo ozbiljnoj kritici.⁴ Naime, nije moguće dokazati opstojnost stanovništva budući da groblja osnovana od strane kršćanskoga pučanstva nisu poslije rimskoga doba više služila svojoj izvornoj namjeni, nego su se koristila kao obitavalište, što ukazuje na izmjenju stanovništva.⁵ S druge strane, ne može se dokazati niti to da bi se mjesto koje se spominje u dva izvora iz 9. stoljeća moglo poistovjetiti s Pečuhom jer se uprava Karolinga nije proširila na dio Zadunavlja u okolici Pečuha, nego samo do crte Rába-Marcál-Rinya.⁶ Isto je tako dvojbena činjenica što *Conversio* piše o „basilicae”, dok Arnulfova listina, koja je unatoč nadnevku iz 885. u biti krivotvorina iz sredine 11. stoljeća, kao i pečuška osnivačka povelja, spominju izraz „*aecclisia*”, odnosno „*ecclesia*”. Prilično je izvjesno kako se navedeni nazivi ne odnose na istu ustanovu.⁷ Sve ovo znači da iz kruga prethodnika Pečuške biskupije ispadaju *Quinque Basilicae* i *V Aecclisiae* koje spominju *Conversio* i Arnulfova povelja. Ostaje nam samo još pronaći odgovor na pitanje kako je nastalo latinsko ime Pečuha. Na to pitanje nije ni kritika uspjela dati umirujući odgovor.⁸

I nadalje se najvjerojatnijom čini mogućnost da je u Pečuškoj biskupiji „u vrijeme Svetoga Stjepana stajalo (ili bilo sagrađeno) pet crkava”⁹ te je ta činjenica poslužila kao temelj za davanje imena biskupiji. Pretpostavljamo da se radilo o formuliranju novoga naziva koji je kasnije postao općeprihvaćen jer se nakon osnivanja biskupije rabio gotovo isključivo taj naziv, a imenski oblik *Pécs* (Pečuh) pojavio se tek potkraj 13. stoljeća.¹⁰

Biskupska stolica i osnivanje biskupije bili su organski povezani uz program crkvenoga organiziranja. Prva postaja u ustrojavanju crkvene organizacije bilo je utemeljenje Vesprenske (Veszprém) biskupije, koja je tijesno povezana uz osobu kraljice Gizele.¹¹ Poslije toga je došlo do dobivanja punomoći na temelju koje je kralj Stjepan počeo izgradnju samostalne ugarske crkvene organizacije.¹² Pri tomu je bilo potrebno ustrojiti sjedište crkvene pokrajine, središte ostrogonskoga nadbiskupa, što je doista i učinjeno ubrzo nakon dobivanja punomoći. Taj se program, naravno, nije temeljio na ostva-

⁴ Tóth 1991.; Tóth.

⁵ Tóth 1991. 102.

⁶ Tóth 1991. 102.; Tóth 177.

⁷ Tóth 1991. 103–104.

⁸ Tóth 1991. 104–106.

⁹ Tóth 1991. 106.

¹⁰ AMTF 356–359. Podatci koji se odnose na ime Pécs/Pečuh: 357–358.

¹¹ Koszta 1996. 107.

¹² Koszta 1996. 108.; Györffy 1983. 138., 141., 143., 162.

rivanju trenutačnih zamisli i odluka, nego, čini se, na je slijedio određene uzore, uz oslanjanje na lokalne specifičnosti. Hartvikova legenda o Svetom Stjepanu naglašava da je taj naš prvi kralj utemeljio 10 biskupija u svojoj državi,¹³ što doduše nije sasvim točno ako se pod time podrazumijeva da bi svaka od njih postojala do 1038., ali dobro osvjetljava uzorak koji je mogao slijediti naš prvi vladar. U stručnoj literaturi se u raznim kontekstima pojavila misao da su onodobni Ugri poznavali i koristili tzv. Pseudo-Izidorovu zbirku kanonskoga prava.¹⁴ U tom pogledu stvar ne stoji drukčije ni što se tiče pitanja ustrojavanja crkvene organizacije. Prema shvaćanju te zbirke, jednu crkvenu pokrajinu tvori jedno kraljevstvo (država) s jednim kraljem, jednom nadbiskupijom i s 10-12 njoj podređenih biskupija.¹⁵ Ako prihvatimo da se radi o stvarnoj Stjepanovoj djelatnosti na ustrojavanju crkvene organizacije, a ne tek o Hartvikovoj interpretaciji, onda možemo vidjeti da se u prvom desetljeću nakon krunidbe intenzivno započelo s realizacijom toga „propisa”. Tijekom njegova oživotvorenja nastala je većina kasnijih biskupija. Poslije Vesprema (Veszprém) i Ostrogona (Esztergom) ustrojene su dijeceze (*diocesis*) u Đuru (Győr), Erdelju, Pečuhu, Egeru te u Kaloči (Kalocsa), koje zajedno u odnosu na kasnije ustrojene (dijelom za Stjepanova života, a dijelom poslije njegove smrti) biskupije u Čanadu (Csanád), Vacu (Vác) i Bihar, odnosno Zagrebu i Njitra, predstavljaju gotovo 60% od ukupnoga broja biskupija. U tom prvome krugu organiziranja kralju je pošlo za rukom uključiti cijelo Zadunavlje pod crkvenu upravu, dok je to u odnosu na ostala područja išlo sporije. Razlog tomu mogao je biti taj što je vlast Arpadovića u Zadunavlju bila znatno čvršća i stajala je na sigurnim temeljima.

Čini se, dakle, da je prva faza crkvenoga organiziranja završena oko 1009. godine. Papinski legat i ostijski biskup Azon, koji je u Ugarskoj boravio u neposrednoj vezi s ustrojavanjem Pečuške biskupije, mogao je dobiti jasan uvid u rad na ustrojavanju crkvene organizacije tijekom gotovo jednoga desetljeća koliko je proteklo od trenutka dobivanja punomoći.

Uspostavljanje Pečuške biskupije dogodilo se 1009. godine. Autor prve monografije o biskupiji, József Koller, iznio je doduše mišljenje da je osim povelje iz 1009., koja u svom današnjem obliku prije slični na diplomu koja opisuje granice, postojala i jedna „originalna” povelja o osnivanju, te da se i samo osnivanje dogodilo negdje u vrijeme oko Stjepanove krunidbe.¹⁶ Takvo

¹³ Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, cap. 8.: „*Post hec provincias in decem partitus episcopatus, Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistram ceterarum fore constituit.*” SRH. II. 411–412.

¹⁴ O njezinoj ulozi u zakonodavstvenoj djelatnosti za vrijeme kralja Stjepana I. vidi.: Madzsar 1938.

¹⁵ Pauler 1899. I. 30–31., 390. bilj. 63.; Gerics 1995. 68–69.; Gerics 1995a. 38.; Koszta 1996. 108–109.

¹⁶ Koller I. 62–74.; Batthyany I. 373–374.; Ortway 1890. 11–15.; Ortway 1891-1892. I. 216-218.

gledište polazi od toga da u danas poznatom tekstu povelje iz 1009. postoji upućivanje na neke povlastice koje nisu pobliže navedene ni opisane,¹⁷ a Thietmar Merseburški naveo je da je Vajk krunu stekao „*episcopales cathedras faciens*”, dakle utemeljivanjem biskupijskih sjedišta i stolica.¹⁸ Treći oslonac toga mišljenja bio je već prezentirani Harvikov podatak koji se odnosi na ustrojavanja biskupija. Razvidno je da zadnja dva elementa ove argumentacije nemaju nikakvu dokaznu snagu glede potvrđivanja teze o utemeljenju biskupije u doba prijeloma tisućljeća. Spominjanje povlastica bi, pak, moglo biti povezano s izmjenama što su naknadno načinjene u izvornom tekstu diplome iz 1009.

Kako je Imre Szentpétery utvrdio, danas poznati tekst povelje koji je datiran u 1009. godinu skraćen je dijelom zahvaljujući kasnijim prepisivačima, a napose u namjeri prepravljanja i interpolacije izvršenih u razdoblju vladanja Andrije II.¹⁹ To ujedno znači i da je pretpostavljeni izvorni tekst diplome vjerojatno savršeno odgovarao zahtjevima koji se stavljaju prema jednom aktu o utemeljenju, dakle utvrdio je činjenicu osnivanja, što je do danas ostalo u sadržaju povelje, zatim je nabrojio dobivene feudalne posjede i prihode, te je odredio granice uspostavljenih biskupija. Današnji tekst u prvom redu udovoljava ovom potonjem zahtjevu jer uglavnom opisuje granice dijeceze.

Uspostavljanje Pečuške biskupije zadnja je djelatnost poduzeta na planu ustrojavanja biskupija na području Zadunavlja, pošto su biskupije u Vespremu i Đuru već zauzele glavninu teritorija. Ustrojavanje nove biskupije možemo protumačiti na više načina. S jedne strane je očigledno kako treba imati u vidu da se radilo o nastavku već započetoga „programa” u Zadunavlju. On, međutim, nije značio samo izgradnju crkvene uprave, nego je negdje ranije, a drugdje kasnije, ali uglavnom istodobno, došlo do organiziranja svjetovne uprave u vidu ustrojavanja kraljevskih županija. Primjer Gyule i Ajtonya u Erdelju zorno prikazuje tijesnu povezanost svjetovnoga i crkvenoga organiziranja, a ujedno ukazuje i na to da je vladar nakon slamanja otpora odmah pristupio izgradnji tih dviju organizacija.²⁰ Ovomu se može pridodati i slučaj Egera, gdje je Stjepan vođu Kabara Samuela Abu mirnim putem privolio na to da na njegovu području ustroji novu biskupiju, što se i dogodilo nekada između 1005. i 1010.²¹

¹⁷ „[...] *Boniperto ibi episcopo facto privilegiis terminisque ordinavimus et confirmavimus.*” DHA. nr. 9/I. 58.

* Pogansko, predkršno ime kralja Svetog Stjepana. (Ur.)

¹⁸ „*Imperatoris autem predicti gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit.*” Thietmar 97.

¹⁹ Szentpétery 1918. 44–47.

²⁰ Kristó 1988. 208–214., 233–235.

²¹ O programu i fazama ustrojavanja crkvene organizacije u Ugarskoj vidi najnovije: Kiss 2000.

U godinama prije i poslije prijeloma tisućljeća, u Ugarskoj su se u misio-narskoj djelatnosti pokrštavanja isticali učenici svetog Adalberta. Njihovo djelovanje odvijalo se mirnim sredstvima i bilo je, jasno, podupirano od strane kneza, a kasnije kralja. Bruno iz Querfurta je u razdoblju između 1003. i 1008. godine, uz manje prekide, obavljao misijsku službu među Crnim Ugri-ma u donjim dijelovima Ugarske.²² Do njih je stigao brodom, što upuću-je na to da se područje na kojemu su stanovali Crni Ugri najvjerojatnije treba tražiti uzduž Dunava.

Dosad je svjetlo dana ugledalo više tumačenja koja se odnose na lokali-ziranje područja koja su nastanjivali Crni Ugri.²³ Po meni je najprihvatljivija pretpostavka Gyule Kristóa, po kojoj bi se prostor njihova prebivanja mogao identificirati s teritorijem pokraj Dunava u Baranjskoj i Vukovskoj županiji, odnosno s područjem Srijema. Čini se da je misija Brune Kverfurtskoga bila neuspješna te je on najkasnije početkom 1009. napustio taj teritorij. Ipak mu je bilo poznato kako je ondje boravio jedan papinski legat, „legacija Svetog Petra”, odnosno da su Crni Ugri bili silom preobraćeni.²⁴

Rečeno potvrđuje jedan podatak Adhemarusa Cabanensisa, po kojemu je kralj Stjepan 1008. vodio vojni pohod protiv Crne Ugarske te je sljedom toga došlo do preobraćenja pučanstva.²⁵ Čini nam se da se radi o slučaju koji je sličan primjeru Gyule, odnosno Ajtonya u Erdelju, gdje je također nakon voj-noga pohoda došlo do ustrojavanja crkvene organizacije i uvođenja svjetov-ne uprave. Pojavljuje se i mogućnost da se boravište Crnih Mađara, u kojima Kristó prepoznaje Kabare,²⁶ dijelom proširilo i na područje izvan Pečuške biskupije, na prostor Bača (Bács) i Bodroga, pa bi se uspostavljanje Kaločke biskupije moglo povezati s time.²⁷ Ovo se pitanje ne može riješiti na zado-voljavajući način, ali se čini sigurnim da je Kaločka biskupija osnovana paralelno s Pečuškom. Naime, neuobičajeno je razdvajanje apostolskih prvaka svetog Petra i Pavla kako se to ovdje dogodilo, jer je prvi postao patrocini-

²² „*Et dimissi Pruzis, quo propter novum sanctum Adalbertum occisium iustior me causa duxisset, Nigris Ungris, quo tunc versus in partes orientis navim conscendi, sinistro opere et infirmo humero evangelium portare cepi, [...]*” Gombos III. nr. 5076. 2569.

²³ Boravište Crnih Mađara smješta se na područja između Maroša i donjega toka Dunava, Erdelja, Baranje (Baranya) i Vukova (Valkó) uz rijeku Dravu, nadalje Čongrada (Csongrád) te između rijeka Tise, Maroš i Körös, dakle u krajeve izvan Mađarske. O raznim gledištima vidi: Kristó 1985a. 12.

²⁴ Kristó 1985a. 12–13.

²⁵ „*Stephanus rex Ungrie bello appetens Ungriam Nigram, tam vi quam timore et amore ad fidem veritatis totam illam terram convertere meruit.*” Gombos I. nr. 72. 16. „*István király, Magyarország királya háborúval támadva Fekete Magyarországra, mind erőszakkal, mind félelemmel és szeretettel méltó volt az egész földet az igaz hitre téríteni.*” Kristó 1985a. 11.

²⁶ Kristó 1985a. 16.; Kristó 1999. 81.

²⁷ Kristó 1988. 445–446.

jem Pečuha, a drugi Kaloče.²⁸ K tome se prema osnivačkoj listini Pečuške biskupije iz 1009. njezina istočna granica nalazila na rijeci Dunavu, a na području preko nje nalazio se teritorij Kaločke biskupije. Osim toga su dvije biskupije bile jedna drugoj susjedne i u Srijemu.

Pečuška biskupija bila je, dakle, vrlo tijesno povezana s ratom koji je kralj Stjepan 1008. vodio protiv Crnih Mađara. Ustrojavanje biskupije jamčilo je obraćenje toga naroda na kršćanstvo. Poblizje nepoznatog nadnevnika 1009. godine, ali svakako prije kraja ljeta, na tom je području vjerojatno boravila „*prva legacija Svetog Petra*”, o čemu izvješćuje Bruno Kverfurtski u svom pismu upućenom Henriku II.²⁹ Pretpostavljam da je tada došlo do stvarnoga osnivanja biskupije, poslije čega je u kratkom vremenskom razdoblju, u Đuru, dne 23. kolovoza došlo do izdavanja osnivačke povelje. Ne vjerujem da je razlog boravka papinskog legata Azona u Mađarskoj bio samo uspostavljanje Pečuške biskupije, nego za objašnjenje njegove nazočnosti navodim i niže iznesenu mogućnost.

Do 1009. nastala su brojna sjedišta biskupija: u Vespremu, Ostrogonu, Erdelju, Đuru, Pečuhu, Kaloči, a možda i u Egeru.³⁰ U toj činjenici bi se mogao tražiti razlog za pojavljivanje papinskog legata, budući da je glede punomoći za uspostavljanje samostalnih mađarskih biskupija, dobivene na ravenškom saboru, sada bilo moguće pokazati konkretne rezultate. Premda to još nije značilo konkretno oživotvorenje postupka uspostavljanja jedne nadbiskupije s 10-12 sufraganskih biskupija, kako je to opisano u Pseudo-Izidorovoj zbirci, kanonsko pravo je priznavalo postojanje crkvene pokrajine već i u slučaju uspostavljanja nadbiskupije i četiri njoj podređene biskupije.³¹

* * *

U vezi s organiziranjem crkvenih jedinica zanimljivo je i pitanje teritorijalnog prostiranja Pečuške biskupije. Odgovor na to pitanje trebamo potražiti u pismu o osnivanju biskupije.

Original dokumenta o osnivanju Pečuške biskupije nije sačuvan. Ostao je tek kasniji prijepis, i to povelja šomođskog konventa iz 1404.³² Ona, međutim, ne sadrži izravan prijepis diplome Stjepana I., nego povelje konventa u

²⁸ Koszta 1996. 109–110.

²⁹ „*Certe dies et menses iam complevit integer annus, quod, ubi diu frustra sedimus, Ungros dimisimus et ad omnium paganorum crudelissimos Pezenegos viam arripuimus. [...] Audivi etiam de Nigris Ungris, ad quos, que nunquam frustra vadit, Sancti Petri prima legatio venit, quamvis nostri – quod Deus indulgeat – cum peccato magno aliquos cecarent; quia conversi omnes facti sunt christiani.*” DHA nr. 7. 45–46.

³⁰ O uspostavljanju biskupija u Vacu i Egeru vidi: Koszta 2001.

³¹ Koszta 1996. 109.; Kiss 2000.

³² DF 280 274.

Szekszárdú koja nosi nadnevak 23. veljače 1350. Preteča iste jest prijepis konventa u Pečuškom Varadinu (Pécsvárad) izdan prije 15. lipnja (možda 13. lipnja) 1343., koji spominje diploma palatina Nikole datirana na spomenuti dan. Ovu potonju je dva dana kasnije (17. lipnja 1343.) prepisao pečuškovaradinski konvent, a mi ju poznajemo u prijepisu pečuškoga stolnog kaptola koji nosi nadnevak 11. srpnja 1404.³³ I povelja pečuškovaradinskoga konventa iz 1343. dakle, donosila je prijepis diplome iz 1009., ali njezin je tekst preuzeo jedan nedatirani raniji prijepis nastao u vrijeme vladavine Andrije II.³⁴ Koller je izdavanje te povelje datirao u 1235. godinu,³⁵ ali moguće je da je ta isprava nastala i nekoga drugoga datuma. Osim te dvojbene tradicije, drugi problem predstavlja činjenica da se tekst sačuvan u prijepisu iz 1404. pojavljuje među sumnjivim odlomcima povelja.³⁶ To su povelje Ladislava I. iz 1093. i palatina Radona iz 1057. godine. Kao što su istraživanja pokazala, prva je lažna diploma, koja se može povezati uz vjerodostojan pečuški popis posjeda što je sačinjen oko 1090. godine, dok je diploma palatina Radona interpolirana verzija jedne izvorno nedatirane vjerodostojne povelje.³⁷

Opravdano je postaviti pitanje kakvu povezanost pokazuje sve to s problematikom prostiranja Pečuške biskupije. Danas poznati tekst interpolirane diplome iz 1009. godine u biti opisuje područje biskupije. Prema tekstu se prva (sjeverna) granica nalazila na prostoru između mjesta *Thapeon* (pustara Tápé) i *Zemogny* (Dunaföldvár).³⁸ Ta umjetno stvorena crta nije predstavljala prirodnu granicu koja bi bila podobna za razgraničenje Pečuške i Vespremske biskupije. Opis nadalje određuje i sjeverozapadne te zapadne granice biskupije. Prvi njihov dio povučen je između voda *Ozora* (Fok, Sió) i *Lupa*,³⁹ a drugi između voda *Kopus* i *Almas*.⁴⁰ Pitanje je tko se na toj crti mogao nalaziti u susjedstvu Pečuške biskupije. Pomno razgraničavanje već samo po sebi pokazuje da se s druge strane granične crte nalazio teritorij neke druge crkvene ustanove. Dotično je područje spadalo pod Šomođsku županiju, o čijoj pripadnosti postoje različita gledišta. Po jednom stajalištu ono je pripadalo opatiji Pannonhalma nakon njezina osnivanja te je tek potkraj sto-

³³ DHA nr. 9/I. 54–55.; ZsO II/1. 3303., 3315.

³⁴ DHA nr.9/I. 54,6-26, 55,1-6, nr. 9/2. 59,4-18.

³⁵ Koller II. 86., 93. 1. fusnota.

³⁶ Szentpétery 1918. 37.

³⁷ DHA nr. 46. 160–162. (Radon), nr. 97-98. 286–290. (Ladislav I.)

³⁸ „*Primum terminum Zemogny viculum usque ad Thapeon vicum posuimus [...]*” DHA nr. 9/I. 58.; usp.: Ortway 1890. 37–39., 49.; Ortway 1891-1992. I. 220-222.

³⁹ „*secundum Ozora, donec perveniatur ad aliam aquam, que Lupa nuncupatur, [...]*” DHA nr. 9/I. 58.; usp.: Ortway 1890. 43–45., 49.; Ortway 1891-1892. I. 222-224.

⁴⁰ „*tercium Kopus usque ad Almas aquam, [...]*” DHA nr. 9/I. 58.; usp.: Ortway 1890. 46., 49–50.; Ortway 1891-1892. I. 224-225.

ljeća, u vrijeme nastanka Zagrebačke biskupije, prestala nad njim biskupska jurisdikcija te opatije. No, ta je nadležnost vrlo upitna, budući da osnivačko pismo o ustrojavanju Pannonhalme, kao i drugi izvori – legende, govore samo o šomođskim desetinama kao o prihodima koji pripadaju tome benediktinskom samostanu.⁴¹ No, posjedovanje prihoda od desetine još ne znači vršenje biskupske jurisdikcije nad ovim područjem, kako je na to ukazao László Solymosi.⁴² Dobar primjer za to je, među inim, činjenica da je 1061. šomođski župan Oton dao vesprenskom biskupu Jurju neka sastavi pismo o utemeljenju samostana u Zselicszentjakabu, te je i sam biskup dobio dio posjeda u ataru sela Dorog.⁴³ Njegova prisutnost može se objasniti samo na jedan način: kao vesprenski biskup imao je jurisdikciju i nad Šomođskom županijom, gdje se nalazila ova nova zaklada.⁴⁴ Možemo poći i korak dalje: između citiranih spisa, Velika legenda, odnosno Hartvikovo djelo, glede prihoda od desetine primjećuju da je Stjepan na taj način Pannonhalmu učinio sličnom biskupiji, odnosno biskupskoj vlasti. Dakle, autori su jasno razabirali da je posjedovanje desetine bilo biskupski atribut, čime je samostan postao *samo* sličan toj instituciji svjetovne crkvene organizacije, ali nisu ni riječ prozborili o praktičnom vršenju biskupskih prava (jurisdikcije)!

Zanimljivo je, nadalje, da se u vesprenskoj povelji iz 1009. ne spominje ime Šomođ (Somogy), što bi se možda moglo tumačiti time da se njegovo područje nalazilo u sastavu okruga, odnosno županija, koji spadaju na

⁴¹ Utemeljenje opatije u Pannonhalmi: „[...] *astantibus ducibus videlicet Poznano, Cuntio, Orzio domino quoque Dominico archiepiscopo votum vovi sancto Martino, quod si de hostibus interioribus et exterioribus eius meritis victor existerem, supranominati comitatus decimationem de omnibus negociis, praediis, teriis, vineis, segetibus, vectigalibus, vinumque hospitium, quod in prediis eorum excresceret, ne parrochiano episcopo pertinere videtur, sed magis abbati eiusdem monasterii sub testimonio praefatorum ducum, multorumque comitum absque ulla more subiugarem. [...] Et ne adhuc aecclesia Sancti Michahelis vacua esse videretur vel episcopus parrochianus iniurias querimoniasve in collectione decimationis pateretur, ei curtem, qui vocatur Cortou, cum hominibus eidem pertinentibus tradidi.*” DHA nr. 5/II. 39–40.; Legenda maior S. Stephani regis, cap. 8.: „[...] *in loco, qui Sacer Mons dicitur, sub titulo ipsius monasterium construens, possessionibus et redditibus cunctisque sufficientis ditavit et suffragio [domitorum] decimationibus simile fecit episcopatus.*” SRH II. 383–384.; Legenda minor S. Stephani regis, cap. 3.: „*Illos autem et posteros eorum usque in presentem diem servos ecclesie instituit. Postea impetratione suorum optimatum consilium cepit, ut tantum decimas ex his, que possidebant darent, ne afflicti disperderentur e terra.*” SRH II. 395.; Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, cap. 6.: „[...] *sub titulo ipsius monasterium construere cepit, possessionibus et redditibus, cunctisque suffucientis ditavit et ipsius suffragio domitorum decimationibus simile fecit episcopiis, constituens ex omnibus eorum facultatibus tam stricte decimas dari, ut si cui decem liberos habere contingeret, decimam prolem Sancti Martini cenobio daret.*” SRH II. 409–410.

⁴² Solymosi 1999. 100–104.

⁴³ „*Ac terram villae, quae dicitur Drugh, totam Sancto Jacobo tradidi [...] excepti de eadem ipsa terra aliquantulum, quod dedi Georgio episcopo testi et scriptori donationum istarum [...]*” DHA nr. 50/II. 172.

⁴⁴ Solymosi 1999. 102–103.

Veszprémvár i/ili na Kolon, koje diploma poimence spominje. Vjerojatnije je da je teritorij kasnijega Šomođa pripadao Vespremu. Prema tome je *i* na zapadu Pečuška biskupija graničila s Vesprenskom biskupijom.⁴⁵

Osnivačko pismo iz 1009. ne kaže ništa o južnoj i jugoistočnoj granici Pečuške biskupije. No, to nije bilo ni potrebno ako se ima u vidu da na tom teritoriju (preko Drave) nije postojala neka crkvena ustanova, biskupija, od koje bi se nova dijeceza trebala razgraničiti. U svjetlu ove činjenice, nesigurno je dokle se ondje u 11. stoljeću prostiralo područje biskupije. Promjenu na toj strani donijelo je tek ustrojavanje Zagrebačke biskupije. Teritorijalna rasprostranjenost nove biskupije daje naslutiti da je Pečuška biskupija dosezala do istočne polovice međurječja Drave i Save, dok je zapadni dio pripao Zagrebu.⁴⁶

Osnivačka povelja iz 1009. glede istočne granične crte bilježi da se od Dunava do Save protezao *Kwarok*, odnosno *Kőárók* (Kameni jarak).⁴⁷ To je inače najsporniji dio pitanja teritorijalnog opsega Pečuške biskupije. Gotovo svi se slažu da je *Kwarok* u osnivačku listinu dospio kao naknadni umetak. Međutim, razlikuju se odgovori na pitanje zašto je došlo do toga. Györffy smatra da se izvorna granica Pečuške biskupije na istoku prostirala sve do ušća rijeke Save, pa je tako cijeli Srijem spadao pod Pečuh. Situacija se promijenila na štetu Pečuha nakon što je u mađarske ruke (1072.) dospjela srijemska tvrđava (*Szerémvár*), kada je Srijem podijeljen između Pečuške i Kaločke biskupije.⁴⁸ Novu granicu na temelju (lažne) povelje Ladislava I. iz 1093. čini potok Almaš (*Almadii*) na crti od Dunava do Fruške gore, a odatle prema jugu potok Mandeloš, koji se 5 kilometara istočno od Srijemske Mitrovice (*Szávaszentdemeter*) ulijeva u Savu.⁴⁹ Tu su granicu potom na pritisak pečuškog biskupa Bartola (1219–1251) ponovo odredili tako da je ona povučena pokraj *Kwaroka*, dakle još istočnije od Mandeloša, pa je takva granica dospjela u danas poznati tekst pisma o osnivanju Pečuške biskupije. Biskup Bartol je to učinio jer je želio na miran način osigurati svoju vlast nad Srijemskom Mitrovicom. No, čini se da se sve to ticalo i sadržaja Radonove povelje. Naime, palatin je patronsko pravo na posjede i duhovna pitanja Srijemske Mitrovice (*in spiritualibus, ita etiam temporale dominyum*) ostavio Pečuhu, odnosno odredio je da Srijemska Mitrovica leži unutar Pečuške biskupije.⁵⁰ Cilj tomu je prilično razvidan: Bartol je oko 1235. u više povelja

⁴⁵ Solymosi 1999. 104.

⁴⁶ Usp.: Ortway 1890. 51–56.

⁴⁷ „*Quartum, ut dicitur Kwarok, sicut incipiens a Danobyio super Zauum fluiium terminatur*” DHA nr. 9/I. 58.; usp.: Ortway 1890. 60-77.; Ortway 1891-1892. I. 224-227.

⁴⁸ Györffy 1952-1953. 338–340.

⁴⁹ Györffy 1952-1953. 92–94.

⁵⁰ DHA nr. 46. 162.

želio poduprijeti svoje pravne pretenzije na Srijemsku Mitrovicu.⁵¹ Međutim, to se nije ostvarilo, jer je kaločki nadbiskup Ugrin 1229. dobio od pape Grgura IX. pravo na uspostavu srijemskoga arhiđakonata kao i Srijemske biskupije koja bi se protezala na područje s onu stranu Sirmija, a središte joj je bilo u mjestu Kő, otkud je 1247. premješteno u Sirmij.⁵² Dakle, Srijemska Mitrovica ostala je na području Kaločke nadbiskupije.

Györffy je kasnije zauzeo stajalište da se prepravljajna koja je inicirao Bartol mogu datirati u razdoblje oko 1247. kada je ponovo postala sporna granica između Pečuške biskupije i Kaločke nadbiskupije.⁵³

Samostan u Srijemskoj Mitrovici i samostan u Pannonhalmi nalazili su se u međusobnom sporu 1228. ili nedugo prije te godine zbog jednog ribolovnog mjesta poznatog pod nazivom Mirót (u ataru Kaniže pored Tise), kojega su prema mišljenju Pannonhalme srijemskomitrovački kmetovi bespravno koristili. To imanje je Pannonhalma svojedobno dobila od Salomona,⁵⁴ a kasnije ga je, 1222. godine, kralj Andrija II. zamijenio za posjed pod imenom Nyulas koji se nalazilo u Mošonu (Moson).⁵⁵ Pannonhalmski opat Uroš zamolio je 1228. Andriju II. da mu potvrdi povelju kaločkog nadbiskupa Ugrina o pripadnosti imanja Mirót. Po kraljevu nalogu je đurski prepošt Bulsu provjerio navedenu ispravu te je kralj u svojoj povelji iz 1228. prepisao ovu raniju diplomu.⁵⁶ Iz nje se razotkriva da se Pannonhalma žalila kod kralja zbog protupravnog držanja s kojim se suočila, a kralj je pak ovlastio kaločkog nadbiskupa da izvrši potrebna ispitivanja u ovom slučaju. Tijekom ovih je Pannonhalma predočila povelju Ladislava I. [iz 1093.–1095.], prema kojoj je navedeni posjed Mirót uvijek pripadao benediktincima. Srijemskomitrovački samostan je vjerojatno zatražio odgodu postupka kako bi mogao dokazati svoje tvrdnje, pozivajući se na to da se isprave koje dokazuju istinu nalaze kod pečuškog biskupa [Bartola] i župana *Cletusa* [Keleda]. Kaločki nadbiskup je Mitrovici dao rok do sljedećega Uskrsa kako bi dotada

⁵¹ Györffy 1952-1953. 88–94.

⁵² Györffy 1952-1953. 94–95., Gyetvai 1987. 54–60.; KMTL 642. (Srijemska biskupija)

⁵³ DHA nr. 9/I. 57,5-9.

⁵⁴ Popis Ladislava I. iz godine 1093.-1095. za Pannonhalmu spominje: „*Quartumdecimum predium est super Tsciam in introitu Cnesa [...] ad quod est lacus, qui nominatur Miruch, quem dedit rex Salomon, [...]*” DHA nr. 100. 301.

⁵⁵ PRT I. nr 71. 657.

⁵⁶ „*Hac siquidem et nos animadversione moniti ad petitionem fidelium nostrorum Vrie abbatis et conventus Sancti Martini annuimus, ut dilectum nostrum cancellarium Bulsu prepositum Geuriensem ad ipsorum monasterium dirigeremus, qui litteras venerabilis patris Vgrinis Colochensis archiepiscopi super piscina Moroht eisdem indultas fideliter inspiceret et de verbo ad verbum nostra pagine annotaret et nobis fideliter renunciaret.*” PRT I. nr. 103. 690.

mogla ispravama dokazati tvrdnju, uz uvjet da prvo isplati 16 maraka Pannonhalmi i nadbiskupu.⁵⁷

Nama, dakako, iz citirane isprave nije od presudnoga značenja pitanje kome je pripadao Mirót. U vezi s njom želim ukazati na dvije okolnosti. Prva je i najbitnija ta da su u danom trenutku samostanske isprave bile u rukama pečuškoga biskupa te jedne svjetovne osobe. Ovu činjenicu György Györffy, kao i László Koszta, objašnjavaju time što su pečuški biskup odnosno župan Keled imali patronatsko pravo nad Srijemskom Mitrovicom.⁵⁸ Da je tomu bilo tako, onda bi se time potvrdio sadržaj isprave palatina Radona o prenošenju patronatskoga prava. Međutim, za to nema nikakva podatka osim same diplome iz 1057. godine, za koju je pak utvrđeno da je upravo dio koji se odnosi na patronatsko pravo kasniji umetak,⁵⁹ a sama povelja se može pronaći uz dokumente o osnivanju Pečuške biskupije u prijepisu što se pripisuje Andriji II. Nedvojbeno je da je pečuški biskup želio steći vlast nad Srijemskom Mitrovicom, no posebnost toga slučaja leži u tomu što se nije mogao pozivati na činjenicu da se ista nalazi u njegovoj biskupiji. Vjerojatno je upravo zbog toga biskup Bartol (1219.–1251.) obratio posebnu pozornost na ove isprave.

Diploma iz 1228. godine daje nam mogućnost da dođemo do još jednoga bitnoga zaključka. Tijekom postupka je kaločki nadbiskup dao do znanja da djeluje prema kraljevu nalogu. Jasno je da odabir upravo njegove osobe nikako nije bio slučajan. Naime, upravo je on bio mjesno nadležan u predmetu srijemskomitrovačkoga samostana. Navedeno pak jasno pokazuje da je, kako u vrijeme spora, tako i nakon njega,⁶⁰ srijemskomitrovački samostan spadao pod teritorijalnu jurisdikciju kaločkog nadbiskupa.

⁵⁷ „*Delegatam a domino rege causam suscepimus cognoscendam inter abbatem Sancti Martini de Pannonia et abbatem Sancti Demetrii de Sirmia super quadam piscina sita iuxta Knesa, que vulgariter Miruht nominatur. [...] abbas dictus de Pannonia piscationem in piscina memorata violenter esse factam a iobagionibus abbatis Sancti Demetrii ad dampnum marcarum XVI testimonio provincialium comprobavit, asseverans firmiter per autenticium Sancti Ladizlai se debito probaturum quod piscina memorata supra semper ad monasterium Sancti Martini pertineret, abbate tamen Sancti Demetrii suisque populis reclamantibus et dicentibus, quod eandam (!) piscinam esse sue ius ecclesie privilegio, quod haberent apud episcopum Quinqueecclesiensem et comitem Cletum, comprobarent. [...] cum sepe dictus abbas de Pannonia exemplar sui privilegii persentaret, [...] altera parte nullo innitente instrumento, de misericordia, que superexaltat, iudicio distulimus venturum pascha domino abbati Sancti Demetrii approbandum suum ius et presentandum sua privilegia terminus prefigentes, piscinam tamen et eius usum usque illud tempus apud abbatem Sancti Martini sine contradictione relinquentes, hoc addito, quod dictus abbas Sancti Demetrii et eius populi dampnum marcarum XVI abbati sancti Martini de Pannonia et nobis iudicium persolverent incunctanter [...]*” PRT I. nr. 103. 690.

⁵⁸ Györffy 1952-1953. 90–91., Koszta 1994. 71.

⁵⁹ DHA nr. 46. 161,2-18.

⁶⁰ Györffy 1952-1953. 91.

Spomenuti slučaj u rečenom razdoblju nije bio riješen na zadovoljavajući način. Palatin Dionizije je 1237. po kraljevu nalogu ponovno postupio u predmetu ovih dviju institucija. Iz teksta je moguće iščitati da je između podložnika srijemskomitrovačkoga samostana i Pannonhalme odavna postojao spor, između ostaloga i o pitanju ribolova na Mirótu. Kralj je povjerio stanovitom Marcelu, Petru, županu Keseu i Mihaelu, da ga izvijeste o tom slučaju. Ovom prigodom je nazočan bio samo pannonthalmski opat, dok su Mitrovčani izostali. Kasnije je palatin (opetovano) saslušao svjedoke, proučio sadržaj diplome Ladislava I. koju mu je predočila Pannonhalma, odnosno privilegij Srijemske Mitrovice, koji mu je predočila druga strana, te je prosudio da sporno područje pripada benediktinskoj opatiji, pa ju je uveo u posjed preko Albeusa, njitranskog arhiđakona, ostrogonskoga kanonika te kraljevskoga pristava.⁶¹ Pannonhalma je tako s uspjehom završila ovaj spor: u Albeusovu popisu iz godine 1237.-1240. spominje se njezin prihod od ribolova na Tisi pored Kaniže.⁶² Privilegij za Mitrovicu koji se spominje u dva slučaja (1228., 1237.) predstavljao je jednu te istu listinu. U prvom slučaju (1228.) ona nije bila bitna, jer je nisu uspjeli predočiti, a u drugomu slučaju (1237.) su je doduše pokazali, ali se ustanovilo da nije imala dokaznu snagu za predmetno imanje, odnosno da glede Miróta i prava na ribarenje nije imala dokaznu snagu u odnosu na diplomu kralja Ladislava I. izdanu Pannonhalmi između 1093. i 1095. godine.⁶³ Ovo je ujedno značilo i da je privilegij u razdoblju između 1228. i 1237. bio vraćen natrag u Srijemsku Mitrovicu. Bartol se 1228. imao prigode obavijestiti o posjedima Srijemske Mitrovice, a nakon što je to uradio, nije više bilo potrebe za zadržavanje diplome. Moguće je da je sporna diploma bila popis imanja izrađen u vrijeme kralja Bele III. i sastavljen na grčkom jeziku.⁶⁴ Sve njegove stavke od broja 16. do 19. nabrajaju posjede pored Tise, među kojima se južno od Segedina spominje Szatmár, posjed grčkog samostana, koji se nalazio južno od Kaniže, koja je pak bila imanje u posjedu Pannonhalme.⁶⁵

Diploma Andrije II. koja sadrži tekst dokumenta o osnivanju Pečuške biskupije te povelje palatina Radona detaljno opisuje i to da je biskup Bartol od kralja dobio na dar zemljoposjede, budući da je imao istaknutu ulogu u sklapanju braka između princeze Jolande, kćeri Andrije II., i aragonskoga kralja Jakoba I. (Osvajača). Biskup je kao poklisar boravio na aragonijskom dvoru 1229.-1230., 1234.-1235. te 1235. godine u cilju pripremanja spome-

⁶¹ PRT I. nr. 171. 756–757.

⁶² PRT I. nr. 185. 783–784.

⁶³ „*Quartumdecimum predium est super Tisciam in introitu Cnesa in supradictum flumen, ad quod est lacus, qui nominatur Miruch, [...]*” DHA nr. 100. 301.

⁶⁴ Györffy 1952-1953. 353–362., 69–73.

⁶⁵ Györffy 1952-1953. 358–361.; AMTF I. 721–722., 727–728.

nutoga braka. Na koncu je 8. rujna 1235. u Barceloni Bartol predvodio obred vjenčanja Jakoba I. i mađarske kraljevine Jolande.⁶⁶ Na temelju rečenoga je Koller datirao diplomu u godinu 1235., a to je mišljenje preuzeo i Szentpétery.⁶⁷ Nakon što je u povelji iz 1228. godine vidljivo kako je tada, a i prije toga Srijemska Mitrovica pripadala Kaločkoj nadbiskupiji, pečuški biskup Bartol je preinakama nastojao izmijeniti tu činjenicu. To mu nije pošlo za rukom 1228. Kada je 1247. sjedište nedavno uspostavljene Srijemske biskupije premješteno u Sirmij, tada je Bartolu pitanje istočne granične crte njegove biskupije vjerojatno predstavljalo još delikatniji problem. U pozadini ovoga pitanja stajalo je nastojanje za ostvarivanjem većega crkvenopolitičkoga utjecaja. Biskup Bartol je već 1227. prihvatio ulogu u pokrenutom postupku pokrštanja u Kumaniji, sudjelovao je u misiji koju je predvodio ostrogonski nadbiskup i papinski legat Robert. Održavao je čvrste veze sa slavonskim hercegom Kolomanom koji je aktivno sudjelovao u pokrštanju stanovništva Bosne, dapače, posredstvom dominikanaca koji su se nastanili u Pečuhu (oko 1238.) uključio se u proces pokrštanja u južnim krajevima. Duskora se, međutim, našao u sukobu s kaločkim nadbiskupom zbog pitanja crkvene pripadnosti Srijema. Zanimljivo je kako je kaločki nadbiskup upravo 1247. godine zamolio od pape Innocenta IV. neka razgraniči dvije crkvene jedinice zbog ranijih prijepora glede pitanja njihove pripadnosti.⁶⁸ Mišljenja sam da je upravo tada došlo do prekranja teksta. Vjerojatno se to dogodilo tako što je pri kreiranju danas poznatoga teksta diplome, sačuvanoga nakon više prepisivanja, bio iskorišten jedan vjerodostojan popis izvršen u vrijeme vladanja Andrije II., koji je sadržavao listinu o osnivanju Pečuške biskupije, diplomu palatina Radona te popis feudalnih posjeda koje je biskup Bartol dobio od kralja za svoje zasluge.

Bartol je, s ciljem dokazivanja svojega pravnoga zahtjeva, nastojao taj zahtjev poduprijeti s dvije strane. S jedne strane je u dokument o osnivanju Pečuške biskupije ubačena granica kod *Kwaroka*, a s druge strane je prekranjem diplome palatina Radona dokazivao svoje patronatsko pravo nad samostanom uz Savu.

Kasnije, u točno neutvrđeno vrijeme, nastojali su u Pečuhu tu svoju pretenziju osnažiti i na drugi način. Sličnom cilju je služila lažna diploma kralja Ladislava I. koja nosi nadnevak 17. travnja 1093., a koja se danas nalazi pokraj dokumenta o osnivanju Pečuške biskupije, ali je nema u prijepisu Andrije II., nego samo u povelji Bele III. iz 1190., odnosno u njezinim prijepisima u kasnijim diplomama (prije 15. lipnja 1343. - pečuškovaradinski konvent; 23. veljače 1350. - seksardski konvent; 22. srpnja 1404. - šomođski konvent). U nju su unijeli da je pečuški biskup Stjepan bio nezadovoljan, jer

⁶⁶ KMTL 54–55. (aragonsko-mađarske veze); Koszta 1994. 72–73.

⁶⁷ Koller II. 87–88.; RegArp. nr. 5.

⁶⁸ Koszta 1994. 71.

je Kaloča, odnosno njezin predstojnik biskup Deziderije (Dezső) (!), povrijedio granice biskupije. U vezi s time je Stjepan predočio osnivačko pismo, a uz kraljevo posredovanje Deziderije je priznao da se granica između Kaloče i Pečuha nalazi na crti *Kwarok*, *Zemon* (*Dunaföldvár*), *Boordy* (?), *Almady* (potok Almaš).⁶⁹ Iz toga je nabranja vidljivo da se *Kwarok* nalazi na pogrješnom mjestu, ispravno bi bilo da je smješten poslije *Almadyja*. Cilj je biskupu bio identičan: naime, jednom ranijom poveljom želio je poduprijeti pretenzije prema grčkom samostanu.

Držim velikim dijelom prihvatljivima zamisli Györgya Györffyja koje se tiču koraka što ih je Pečuška biskupija poduzela u smjeru stjecanja Srijemske Mitrovice. Ali je njegovo shvaćanje o promjenama granica biskupija potkraj 11. stoljeća nepouzđano iz više kutova gledišta. S jedne strane su granice biskupija uobičajeno bile konzervativnoga karaktera, dakle, znatno su rjeđe mijenjane nego na primjer granice svjetovnih upravnih jedinica. Naravno, tvrdnja se može braniti činjenicom da spomenuto modificiranje granica nije bilo posljedica prirodnih tijekova, nego je predstavljalo umjetnim putem izazvanu intervenciju. Istodobno, međutim, ne postoji nikakav razlog ili podatak koji bi upućivao na nešto što je moglo izazvati jednu tako radikalnu promjenu, naime zašto bi se Pečuh morao odreći crkvene uprave nad cijelim Srijemom.

Györffy svoju tvrdnju argumentira time da se ono područje koje je ostavilo trag u imenu arhiđakonata *Marchia* u sklopu Pečuške biskupije nekada prostiralo na prostoru cijeloga Srijema. Za tu tvrdnju je predočio i podatke,⁷⁰ ali time još nije izvjesno da je ovaj kraj, koji je inače izvorno obavljao zadaću obrane granica, pa mu odatle i naziv *marchia*, činio organsku cjelinu unutar crkvene uprave. Po njegovu je mišljenju zaposjedanje Szerémvára 1072. godine dovelo do ukidanja ranijega vojnokrajinskoga okruga *Marchia*. Nakon toga ga je na zapadnim dijelovima naslijedila Vukovska županija, a u istočnim krajevima Srijemska županija sa središtem u Szerémváru. S time u vezi je na teritoriju Vukovske županije nastao arhiđakonat *Marchia* unutar Pečuške biskupije, dok je glede Srijema došlo do ustrojavanja Srijemskoga arhiđakonata u sastavu Kaločke nadbiskupije. Dakle, po tom bi stajalištu prije 1072. cijeli Srijem potpadao pod Pečuh.⁷¹

⁶⁹ „*Colochensis namque sedis Desiderius episcopus, qui quadam in parte in vascor terminorum eius excitari potest, varias excepciones, replicationes, religionis sue fidem rogatus veritatem confessus est et patefacte calumpnie indulgenciam publice protestatus ab eodem Stephano episcopo prostratim deprecatus est, cuius confessionis professionem amoniti et publice satisfactione penitentia contenti, primi ac sanctissimi regis Stephani eidem ecclesie concessorum instrumentorum scriptis et sigillis edocti, in unam eandemque sententiam conducti, rex predictus et omnes obtimates eius St. quoque metropolitane urbis archiepiscopus cum omnibus suffraganeis suis, terminum aqueductus, qui Kwarok dicitur, cum ceteris priori privilegio insertis, scilicet Zemon Boordy, Almady in perpetuum possidendum diiudicarunt.*” Dha nr. 98. 289–290.

⁷⁰ Györffy 1952–1953. 338–339.

⁷¹ Györffy 1952–1953. 339–340.

Da je tomu bilo tako, onda bi u dokumentu o osnivanju umjesto ume-
tanja *Kwaroka* izvorno stajalo nešto drugo, da je četvrta granica na pr. *inci-*
piens a Danobyo super Zauum fluuium terminatur. Samo po sebi to pred-
stavlja poteškoću, jer je nerazumno istočnu granicu Srijema odrediti na crti
koja *počinje od Dunava i završava se iznad Save*, budući da to nema nikak-
voga smisla. Moguće je granicu odrediti davanjem mjesta gdje se dvije rije-
ke slijevaju jedna u drugu. Nerazumno je nadalje i to da, ako je uistinu to bila
izvorna situacija, zašto je ostalo u diplomi Ladislava I. označavanje granice
kod *Almadyja*,⁷² koje samo po sebi ukazuje na to da je Srijem bio podijeljen
glede crkvene uprave. Zbog toga je nastala tolika unutarnja proturječnost da
ju nije bilo moguće riješiti. Prihvatimo li da je prekrajanje pečuške osnivač-
ke listine i diplome kralja Ladislava bilo usmjereno na to da se ostvari pečuš-
ka vlast nad Srijemskom Mitrovicom s pomoću uvrštavanja *Kwaroka*, te da
su oni koji su to činili poznavali izvorni, pretpostavlja se znatno veći terito-
rijalni opseg Pečuške biskupije, tada bi po svemu sudeći iskoristili potonju
mogućnost. Nasuprot tomu je stvarna nakana u oba slučaja neprijeporno
usmjerena na to da se postojeća granična crta pored Mandeloša „pogura” još
malo prema istoku s ciljem stjecanja Srijemske Mitrovice, odnosno da se
prikaže da je to bio sadržaj koji je zabilježen već u Stjepanovoj diplomi. To,
pak, znači da je na području između Dunava i Save pokušana tek izmjena
južnoga dijela prvobitne crte *Almady*-Mandeloš.

U Györffyjevoj teoriji pokazao se još jedan problem teritorijalnoga
karaktera. Po njegovoj je tvrdnji Srijem nakon zauzimanja Szerémvára u
pogledu crkvene uprave razdijeljen na dva dijela, *pa je sukladno tomu* na jed-
noj strani nastala Vukovska, a na drugoj strani Srijemska županija.⁷³ No, pro-
blem s tom tvrdnjom jest taj što arhiđakonat Markija (*Marchia*) u Pečuškoj
biskupiji nije pokrивao Vukovsku županiju u cijelosti, nego se proširio samo
na njezinu istočnu polovicu kako je to pokazao Gyula Kristó.⁷⁴ Vukovska
županija je, naime, tvorevina koja je sa središtem u Vukovaru nastala kasni-
je izdvajanjem iz Baranjske županije. Drugi je dio mogao spadati u sastav
županije Bač (Bács). Na to upućuje činjenica da se tijekom vojnoga pohoda
1072. napose istaknuo župan Vid s Bačanima, a nakon uspjeha su se vratili
na njegov srijemski posjed Buziás radi razdiobe plijena. Srijemska županija
je, dakle, mogla nastati tek nakon toga, sa sjedištem u Srijemu ili Zemunu.
Na čvrstu povezanost s Bačem može ukazivati još i to što je Srijemski arhiđa-
konat pripadao stolnom kaptolu u Baču.⁷⁵ I sama Srijemska županija mogla
je nastati tek nakon vojnoga pohoda iz 1072. godine, jer samo jedan podatak

⁷² DHA nr. 98. 290.

⁷³ Györffy 1952-1953. 339-340.

⁷⁴ Kristó 1988. 298-304.

⁷⁵ Kristó 1988. 453-454., 456-457.

podupire njezino postojanje oko 1096. godine, a sigurnim informacijama o njezinu djelovanju raspoložemo tek od 13. stoljeća.⁷⁶

* * *

Pitanje teritorijalnoga opsega arhiđakonata nastalih u Pečuškoj biskupiji tijesno je povezano s ovom tematikom. Biskupija je raspolagala s ukupno osam arhiđakonata, i to: u Tolni, u Regölyu, u Vátyu (kasnije prvostolni), u Baranji, u Aszuágu, u Vukovaru, u Požezi i u Markiji. Njihovo pojavljivanje u diplomama relativno je kasno, bilježe se odjednom u jednoj ispravi iz 1217.⁷⁷ Na području biskupije teritorij su dijelile županije Tolna, Baranja, Požega i Vukovo, ali područja županija i arhiđakonata nisu se međusobno ni približno poklapala. U županiji Tolni nalazimo dva arhiđakonata, raniji u Tolni te vjerojatno kasniji u Regölyu.⁷⁸

Na području Baranjske županije nalazila su se tri arhiđakonata: u Vátyu (prvostolni), u Baranji i Aszuágu. Prvi, koji je promijenio naziv, prostirao se na zapadnoj polovici županije i uključivao je i grad Pečuh. Središte mu je bilo u ranoj gradačkoj županiji (mađ. *várispánság*) u Vátyu, ali kada je potkraj 13. stoljeća zaustavljen županijski razvoj, tada je vjerojatno zbog toga sjedište premješteno u Pečuh, a arhiđakonatu je promijenjeno i ime u Prvostolni.⁷⁹ Baranjski arhiđakonast prostirao se kroz Baranjsku županiju na crti istočno od Pečuha do Dunava, sa središtem u utvrđenom županijskom centru Baranyaváru (Branjin Vrh ili Brnjevar).⁸⁰ Treći dijelom baranjski arhiđakonast bio je onaj u Aszuágu, koji se nalazio u južnomu dijelu županije uzduž rijeke Drave, ali se njegovo područje u jugoistočnom smjeru prostiralo i na jedan dio Vukovske županije.⁸¹

Preostala tri arhiđakonata Pečuške biskupije nalazila su se južno od Drave. Na tom prostoru, kao ni u slučaju Aszuága, nije bilo podudarnosti između županijskoga područja i teritorija arhiđakonata. Ni Požeški ni Vukovski arhiđakonast nisu se teritorijalno podudarali s područjima Požeške i Vukovarske župa-

⁷⁶ Kristó 1988. 457.

⁷⁷ Svjedodžba Pečuškog kaptola o tome da su se pred njim pojavili Endusov sin Petar i Athin sin Endus. Petar je uz dopuštenje kralja Andrije II. od Endusa za 84 marke kupio imanje pod nazivom Basal zajedno s 4 slobodnjaka. Svjedoci te povelje su: pečuški biskup Kalan, požeški prepošt Tiborcije, baranjski arhiđakon Lodomer, magister hospitalarius Mihael, kantor Lovro, arhiđakon u Tolni Ivan, asuaški arhiđakon Parka, arhiđakon u Markiji Garinus, arhiđakon Vátya Jakob, vukovski arhiđakon Petar, arhiđakon Regölya Ivan te kustos Juraj. ÁÚO XI. nr. 98. 153–154. Usp.: Koszta 1998. 183. nr. 2.

⁷⁸ Kristó 1988. 284–288.

⁷⁹ Kristó 1988. 289–293.

⁸⁰ Kristó 1988. 288–289.

⁸¹ Kristó 1988. 293–295.

nije; arhidakonat Markija prostirao se na istočnoj polovici Vukovske županije. Posebna je zanimljivost Požeškoga arhidakonata da je upravljanje njime vršio požeški prepošt,⁸² dakle ondje nije bilo ustrojeno pravo arhidakonatsko središte. Njegov se teritorij nije prostirao samo na županiju Požegu, nego i na zapadnu polovicu Vukova.⁸³ Na području Vukovske županije nalazila su se tako četiri arhidakonata: na sjeverozapadu onaj u Aszuágu, na zapadu Požeški, na istoku onaj u Markiji, dok se tek u središnjem dijelu prostirao Vukovski *archidiaconatus*.⁸⁴ Kao što smo vidjeli, u imenu arhidakonata Markija sačuvan je naziv nekadašnje *Marchiae* (pogranični okrug); to je u Pečuškoj biskupiji bila najizbočenija upravna jedinica srednje razine na sjeveroistočnoj strani, koja se u Srijemu nalazila u susjedstvu Kaločke nadbiskupije.⁸⁵

* * *

Osim iscrtavanja granica biskupije u njezinu ranom stadiju, u razdoblju od 11. do 13. stoljeća, pozornost vrijedi posvetiti i kasnije nastalim promjenama. Najbolji izvor za to jest popis koji su u prvoj polovici 14. stoljeća sastavili papinski skupljači poreza, a napose popis za godine 1332.-1337.⁸⁶

Na sjevernoj graničnoj crti biskupije nastale su tada tek manje promjene tako što su Alap, Sárszentmiklós, Ódádpuszta, Simontornya, Igar, Sáregres već pripadali Vesprenskoj biskupiji.⁸⁷ Zanimljivo je da istočna granica Pečuške biskupije ne pokazuje promjene, uglavnom i dalje ide duž Dunava, odnosno u Srijemu pokraj već puno puta spomenutog *Kwaroka*.⁸⁸

Na zapadu su, pak, nastupile značajnije promjene. Dok je u 11. stoljeću, u vrijeme utemeljenja, granica između pečuške i vesprenske dijeceze bila na rijeci Kapos, dotle se na početku vladavine Anžuvinača Pečuška biskupija protegnula malo zapadnije odatle. U papinskom popisu crkvene desetine nalazi se više župa (odnosno imena mjesta koja se mogu identificirati s njima) smještenih s druge strane Kaposu.⁸⁹ Jugoistočna granična crta također pokazuje promjene, barem prema nekim pretpostavkama. Kao što smo vidjeli, osnivačka povelja na tome prostoru označava potok Almás kao granicu,

⁸² Koszta 1991; Koszta 1994.

⁸³ Kristó 1988. 295–298.

⁸⁴ Kristó 298–299., 302–304.

⁸⁵ Kristó 1988. 299–302.

⁸⁶ MVat 235-246., 260-316. Za obradu vidi: Ortway 1891-1892.

⁸⁷ Ortway 1891-1892. I. 228.

⁸⁸ Ortway 1891-1892. I. 232-233.

⁸⁹ Ortway 1891-1892. I. 228. Usp.: Csánki II. /Šomođska županija/ (Dada, Zimány) III. /županija Tolna/ (Török-Koppány, Szorossad, Marosd, Dada, Szil, Kzsok, Uzd, Gyalán, Zimány, Atala, Szabadi, Kercseliget).

dočim južno odatle nije navela teritorijalni opseg crkvene jedinice. Nasuprot tome, u papinskom popisu crkvene desetine se pojavljuju i župe koje su se nalazile pored Drave ili u blizini ove rijeke (Cún, Szentmárton, Vajszló / Vajslovo, (Dráva)Sztára / Starin, Csány, Bogdása / Bogdašin, Kőrösöny puszta, Maróca / Maroč). Glede navedenoga ranije se pojavilo obrazloženje po kojemu prostor između Almása i Drave u 11. stoljeću nije pripadao Pečuhu, nego Vespremu, te je tek kasnije priključen Pečuškoj biskupiji. Najbitniji dokaz za to jest što se Drava u dokumentu o osnivanju ne spominje kao granična rijeka.⁹⁰ To, međutim, znači tek toliko da početkom 14. stoljeća postoji promjena u teritoriju biskupije na njezinu jugozapadnom dijelu, točnije na graničnom području omeđenom crtom Almás – Feketevíz – Drava. Treba istaknuti da se radi tek o malom dijelu južne granične crte.

U osnivačkoj listini nije definirana južna granica u strožem smislu, dakle dio koji leži s onu stranu Drave. Razlog tomu vjerojatno je bio taj što je tada dotično područje bilo vrlo slabo naseljeno i nije se nalazilo pod ugarskom vlašću, ili je pak ta vlast, ako je postojala, bila slaba.⁹¹ Nasuprot tomu papinski popis crkvene desetine s početka 14. stoljeća nabraja brojne župe Požeškog i Asuaškog (Osuvačkog) arhidakonata Pečuške biskupije.⁹² Opravdano je pretpostaviti da zbog demografskih odnosa na tom području u ranoj fazi nije bilo potrebe da se pobliže odrede granice biskupije, ali je do toga moralo doći nakon osnivanja Zagrebačke biskupije. To bi pak značilo da je tek potkraj 11. stoljeća, odnosno 1090-ih godina, definirana granica Pečuške biskupije na jugu, na području preko Drave.⁹³ Prema Tivadaru Ortvayu granica prema Zagrebačkoj biskupiji, na području između Drave i Save, nastala je tek nakon ustrojavanja potonje. Jedna diploma Andrije II. iz 1235. bilježi da je Ladislav I. granicu odredio na crti koja spaja ušće Lesnice u Savu i ušće Almása u Dravu. Tivadar Ortvay je rijeku *Lesnicha* poistovjetio s Ilovom.⁹⁴ No, teško je povjerovati da je granica između dviju crkvenih jedinica bila čvrsta već u tako ranom razdoblju, budući da je razvoj Zagrebačke biskupije, kao zapadnog susjeda, tekao vrlo sporo od centra prema periferiji.⁹⁵ Rečeno dobro ilustrira to što su prvi teritorijalno-upravni sporovi između Pečuške, Zagrebačke i Vesprenske biskupije (te opatije u Pannonhalmi) nastali tek na prijelazu iz 12. u 13. stoljeće, zato što je na tom području tada došlo do stvarnoga organiziranja crkvene uprave.⁹⁶

⁹⁰ Ortvay 1891-1892. I. 228-229.

⁹¹ Kristó 1988. 288.

⁹² Ortvay 1891-1892. I. 229-230. zabunom je *asuaški* arhidakonat nazvao *osječkim* arhidakonatom.

⁹³ Ortvay 1891-1892. I. 229.

⁹⁴ Ortvay 1891-1892. I. 230-232.

⁹⁵ Szeberényi 1999. naročito 50-51.

⁹⁶ Prve rasprave počele su već pri samome kraju 12. stoljeća i prvih godina 13. stoljeća. To je jasno uočljivo iz jedne pismene naredbe pape Honorija III. od 2. siječnja 1221. godine u

* * *

Drugo zanimljivo pitanje u pogledu južnih (prekodravskih) područja Pečuške biskupije jest ono je li Bosanska biskupija stvarno umanjivala teritorij Pečuške biskupije. Samostalna Bosanska biskupija u pisanim se izvorima prvi put spominje u 11. stoljeću, njezino osnivanje se moglo dogoditi 1060-ih godina. Izvorno je bila sufraganskom biskupijom splitskog nadbiskupa, a zatim je 1089. dospjela pod jurisdikciju Bara (Antivari). Pod upravu Splita vraćena je 1137., ali je kasnije, od 1180-ih godina nastupila nova promjena, te je biskupija dospjela pod upravu Dubrovnika.⁹⁷ Bela III. je 1192. inicirao da se Bosanska biskupija opet podvrgne Splitskoj nadbiskupiji, ali teško da se to ostvarilo.⁹⁸ Na to ukazuju i pojedini dubrovački izvori prema kojima je 1190-ih godina bosanski biskup radi posvećenja išao u Dubrovnik, a ne u Split,⁹⁹ odnosno i to da je dubrovački nadbiskup 1190. ili 1194. otputovao u Bosnu i ondje posvetio dvije crkve.¹⁰⁰ Istodobno su se 1199. Vukan I. Nemanjić, kralj Emerik (Imre) i splitski nadbiskup žalili papi Inocenciju III. kako bosanski biskup nema vlast nad Bosnom u kojoj se sve više širi krivovjerje.¹⁰¹ Početkom 13. stoljeća je uz svesrdnu papinu pomoć počela ugarska ekspanzija u smjeru Bosne i Srbije, uz obrazloženje da se ide gušiti hereza u Bosni.¹⁰² Nakon uspjeha kralja Emerika u Srbiji, početkom 1220-ih godina je

kojoj papa povjerava legatu Egyedu da donese konačnu presudu u sporu između opatije Pannonhalma i zagrebačkog arhidakonata u vezi sa svim приходима, urodima i crkvenom desetinom na prekodravskom području Šomodske županije, te crkvenom desetinom kapela Svetog Barnabe, Svetog Križa i Svetog Trojstva. PRT I. 648–649. Iz teksta povelje je bjelodano: 1.) da je spor postojao još i prije pape Inocencija III. i da je u tom sporu, među ostalima, postupao i legat po imenu Grgur, koji je u Ugarskoj boravio 1199.-1200. godine, 2.) da je pitanje bilo komu bi trebali pripasti prihodi od crkvene desetine prikupljeni u spomenutim kapelama na području preko Drave, te kojoj biskupiji (Vesprem, Zagreb ili Pečuh) iste pripadaju. Usp.: povelja Grgura IX. od 22. srpnja 1232. (PRT I. 712–713.).

⁹⁷ Kopic 2004. 98., Štimac 2004. 43. Ovaj potonji drži da se to dogodilo 1191. godine.

⁹⁸ Razvidno je kako je kraljev cilj 1190. bio taj da ojača jurisdikciju Ugarskoj odanoga splitskog nadbiskupa na području cijele srednje i sjeverne Dalmacije, kao i da nadzire teritorij Bosne. Usp.: Kopic 2004. 95., Štimac 2004. 43-44.

⁹⁹ Riječ je o Radigostu, datum putovanja u Dubrovnik je dvojben, naime na temelju ranije tradicije spominju ga dva dosta kasna izvora: Orbini (Il regno de gli Slavi, 1601) i Junius Resti (Chronica Ragusina, početak 18. stoljeća). Fine misli da je 1189. godina prihvatljivija kao vrijeme ovoga putovanja, ali bi aktivnosti dubrovačkoga nadbiskupa u Bosni (vidi iduću fusnotu) bilo ispravnije smjestiti u 1190-e godine. Usp.: Fine 1974. 123.

¹⁰⁰ Fine 1974. 121-122., Kopic 2004. 98.

¹⁰¹ Kopic 2004. 95.

¹⁰² Dobar primjer za preplitanje papinskih i ugarskih nastojanja jest sjevernobalkanska politika kralja Emerika, koja je papinskom potporom (borba protiv heretika) nastojala pripremiti put za ugarsku ekspanziju. O papinoj potpori vidi bosansko putovanje splitskog nadbiskupa Bernarda i papinskoga legata Johanna de Casamarisa 1203. godine, čiji je cilj bilo dokidanje krivovjerja koje je ban Kulin trpio. Usp.: Fine 1974. 123-134., Štimac 2004. 44.

na obje strane ponovo pojačano zanimanje za Bosnu (i Srbiju). Papinski izaslanik Acontius (1221.-1222.), koji je bio zadužen za pitanje Dalmacije, bavio se i problematikom bosanskih krivovjernih, dok je 1225. papa Honorije III. pozvao kaločkog nadbiskupa Ugrina Čaka (Csák) da se obračuna s hereticima. S time se može dovesti u vezu i osnivanje Srijemske biskupije na inicijativu kaločkoga nadbiskupa.¹⁰³ Papa Grgur IX. je 1232. naredio da kaločki nadbiskup i zagrebački biskup provedu istragu protiv bosanskoga biskupa koji je navodno otvoreno podupirao heretička učenja. Iduće je pak godine naložio biskupu Praeneste i papinskom legatu Jakobu da biskupu oduzme funkciju.¹⁰⁴ Papa je prvo izdvojio biskupiju ispod nadležnosti Dubrovnika te ju je podvrgnuo izravno pod jurisdikciju Svete Stolice (1233.),¹⁰⁵ a zatim ju je 1247. podredio vlasti kaločkoga nadbiskupa.¹⁰⁶ Kada je papa Grgur IX. 1233. Bosansku biskupiju stavio neposredno pod jurisdikciju Svete Stolice, istodobno je sam imenovao biskupa u osobi Johannesesa Theutonicusa (Johannes von Waldeshausen).¹⁰⁷ Papa je doduše 1235., na njegovu osobnu zamolbu, opozvao Johannesesa, za kojega je dvojbeno je li uopće bio u Bosni,¹⁰⁸ no nekoliko godina kasnije, 1238., na čelo biskupije došao je novi dominikanski redovnik Poša (Pósa, Pousa), koji je svoje sjedište smjestio u Vrhbosnu (Sarajevo) te je osnovao stolni kaptol.¹⁰⁹

Pozadinu funkcioniranja Bosanske biskupije u načelu su činila dva čimbenika: mađarski križarski vojni pohodi (poduzeti više puta u razdoblju između 1222. i 1240. godine) te snažne misije od strane dominikanaca.¹¹⁰ U povijesti Bosne, ali i drugih tadašnjih misijskih biskupija (na pr. Srijemska, Beogradska), bitnu je ulogu imala vojna potpora svjetovnoj vlasti. Kada je ta bila osigurana, onda je biskupija stvarno djelovala, ali kada te potpore nije bilo, onda je i njezino funkcioniranje bilo otežano, katkad i nemoguće. Na funkcioniranje biskupije je, naravno, znatno utjecao još jedan bitan čimbenik, a to je odnos lokalne sredine prema djelovanju misionara na pokrštavanju

Rezultat rečenoga postalo je jedno neobično dvojstvo, naime ugarske su se pretenzije uglavnom oslanjale na Split, dok je nasuprot tomu na području Bosne i dalje ostala vlast Dubrovnika. Fine 1974. 134., Fine 1990. 47., 143.

¹⁰³ Fine 1974. 135-136. (uz zanemarivanje Srijemske biskupije).

¹⁰⁴ Fine 1974. 138., Fine 1990. 144.

¹⁰⁵ Fine 1974. 138. Istodobno je uzeo u zaštitu i bana Mateja Ninoslava koji je prigrlio katoličku vjeroispovijest.

¹⁰⁶ Kopic 2004. 99.

¹⁰⁷ Štimac 2004. 45.

¹⁰⁸ Fine 1974. 139.

¹⁰⁹ Fine 1990. 144., Fine 1974. 140. Pošu je posvetio dubrovački nadbiskup. Ibid. 143. Usp.: Hodinka 1898. 8.

¹¹⁰ Štimac 2004. 45.

pućanstva. Budući da su prema tadašnjim izvorima lokalni odličnici „postajali kršćani” uglavnom iz političkih interesa, to je razumljivo u kakvoj su se teškoj poziciji nalazili ovdašnji misionari. Vjerojatno su svi ovi čimbenici utjecali na to da je 1247. došlo do podvrgavanja Bosanske biskupije. Biskup je u smislu odluke pape Inocencija IV. postao sufragan kaločkog nadbiskupa.¹¹¹ Na težak položaj bosanskog biskupa ukazuje činjenica da je isprva, barem u razdoblju između 1238. i 1241. godine, jedva raspolagao samostalnim područjima i приходima, premda je ban Ninoslav dao obećanje u tom pravcu, a k tome je i herceg Koloman biskupu darovao feudalne posjede. Osim spomenutoga je poslije 1241. prestala i oružana potpora.¹¹²

Kao što je vidljivo, nakon duge pripreme Bosanska je biskupija 1247. dospjela pod nadzor ugarske crkvene organizacije (postala je sufraganom Kaloče),¹¹³ ali je njezino sjedište ubrzo (sigurno već 1252.) premješteno iz dotadašnjega središta u Vrhbosni (Brdo) u Đakovo koje se nalazilo na području Pečuške biskupije.¹¹⁴ To nam zorno prikazuje kako je stvarno funkcioniranje biskupije bivalo sve teže, a premještanje središta služilo je po svemu sudeći boljoj zaštiti. Od druge polovice 13. stoljeća, dakle, teško se može govoriti o stvarnomu funkcioniranju Bosanske biskupije, dok su sve važniju ulogu preuzeli franjevci.¹¹⁵ „Područje djelovanja” biskupije tada je

¹¹¹ Kopic 2004. 100. Po njemu je istodobno došlo do premještanja sjedišta biskupije u Đakovo. Usp.: Štimac 2004. 45. On drži da je do podvrgavanja pod vlast Kaloče došlo 1246.

¹¹² Fine 1974. 144-145. Bela IV. je 1244. potvrdio darovnicu hercega Kolomana, iz čega proizlazi da je u stvarnosti biskup istu jedva mogao uživati. RA 771. Diploma Bele IV. važna je i zbog toga što su se ovdje pojavile oni darovani posjedi u Vukovskoj županiji (Đakovo, Blezna) koji su barem načelno činili materijalnu osnovu biskupije. Osim ovoga je povelja detaljno odredila prihode i granice biskupije. Ti potonji su se, međutim, na sjeveru prostirali samo do Save. Dakle, biskupija se u vrijeme osnivanja nije mogla prostirati na teritorij Pečuške biskupije. Usp.: Hodinka 1898. 6-7., 99-103.

¹¹³ Reorganizacija nije mogla proći bez poteškoća, jer je 1250. bosanski biskup Poša i dalje bio podvrgnut dubrovačkom nadbiskupu. Fine 1974. 146-147. U novije vrijeme je Fine zauzeo stajalište da je Bosanska biskupija tek 1252. postala sufraganom Kaloče. Fine 1990. 146. Vidi još: Basler 1973.

¹¹⁴ Ortway 1891-1892. I. 230.; Hodinka 1898. 10.; Fine 1974. 148., Lang 1996-1998.

¹¹⁵ Na to ukazuje i činjenica da je (i) zadnji križarski pohod u 13. stoljeću u Bosni doživio neuspjeh 1253. godine. Fine 1990. 148. Peregrin Saksonac je 1329. dobio značajnu podršku bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića. Središte franjevačke misionarske djelatnosti bilo je u mjestu Mile, gdje se nalazila kustodija (a kasnije vikarijat). Značenje koje je pridavano misionarskoj djelatnosti pokazuje i činjenica da je 1339. ovdje boravio poglavar Franjevačkog reda (Gerardus Odonis) te je uz potporu bana ustrojen Bosanski vikarijat. O ulozu franjevacu u Bosni vidi: Kopic 2004. 101-108., Štimac 2004. 46-47. Osnivanje vikarijata istodobno je značilo i to da su ovdje (načelno) prikupljena sredstva od crkvene desetine pripadala franjevcima, a ne bosanskom biskupu. O prijeporu glede ovoga vidi Fine 1990. 281-282. Od 1433. vikar je imao ovlasti biskupa. Usp.: Hodinka 1898. 15-19.

samo teoretski bilo u Bosni, ondje je u stvarnosti dominantna bila aktivnost franjevačkog vikarijata.¹¹⁶

Na temelju navedenoga proizlazi da se jurisdikcija bosanskog biskupa samo načelno prostirala na Bosnu, ali je on nakon preselidbe u Đakovo, velikim dijelom zahvaljujući darovnici Bele IV. iz 1244. godine, dobio stvarnu teritorijalnu vlast unutar granica Pečuške biskupije, na području Vukovske županije. Nije se radilo samo o tomu da su bosanski biskup i stolni kaptol dobili i stekli posjede na ovome području, nego da je on tu doista u praksi imao biskupske ovlasti.¹¹⁷ Na temelju raspoloživih podataka čini se da su biskupija i kaptol na području Vukovske županije stvorili dva veleposjeda sa središtima u Đakovu i Blezni. Na biskupsku jurisdikciju neprijeporno ukazuju podatci koji su zabilježeni u papinskim popisima crkvene desetine iz prve polovice 14. stoljeća. Među njima se nalazi pet župa koje su pripadale sastavu Bosanske biskupije: Boldogasszonyfalva, Szent György, Dragotin, Berezna (Bleznja) i Szent Mihály.¹¹⁸ Naravno, u sastav biskupije spada i samo bis-

¹¹⁶ Takvu situaciju ne mijenja značajnije ni činjenica da je između 1349. i 1354. čast bosanskog biskupa obnašao Peregrin Saksonac, dakle da je došlo do ujedinjavanja dviju institucija. Nakon smrti biskupa Peregrina novi je biskup opet potjecao iz kruga svećenika đakovačke katedrale. Kopic 2004. 104. Čast bosanskog biskupa u biti se pretvorila samo u naslov, on je pripadao zboru ugarskih prelata te je dobio ulogu i u vlasti, ali nije imao previše značajnu ulogu. Usp.: Fine 1974. 148., Fine 1990. 278., 484., 583., Čošković 2005. 62., 117. 150., 201., 389., 452. Nasuprot tome u Bosni je nastala i jedna neovisna samostalna crkva na čijem čelu se nalazio poglavar kojega su nazivali *djed*. Fine 1974. 148-153., Fine 1990. 146., Čošković 2005. 217-442. Rad potonjega detaljnije analizira stanje u 15. stoljeću.

¹¹⁷ Na ovo izričito ukazuje tekst diplome iz 1244. kojim mu je Bela IV. dao imunitet od svjetovne vlasti te je na rečenom području bosanskom biskupu potvrdio crkvenu jurisdikciju. „[...] *quasdam possessiones in comitatu de Vulko Dyacou scilicet et Blezنام in subsidium ecclesie Boznensis cum omnibus pertinentiis suis, silvis, pascuis, piscinis, aquis, ac aliis utilitatibus sub metis et terminis infrascriptis damus, conferimus, et ex certa scientia donamus perpetuo et irrevocabiliter possidendas venerabili patri episcopo Boznensi et ecclesie Boznensi, pio remedio anime nostre et regis Columani ducis totius Slavonie, karissimi fratris nostris, ratificamus nichilominus et approbamus donationem factam de consensu nostro per predictum regem Columanum karissimum fratrem nostrum de possessionibus prelibatis, cuius tempore et quamdiu idem debitum carnis exsolvit et nostris temporibus semper ipsa ecclesia et episcopus tenuit et possedit pacifice et quiete possessiones supradictas. Adicimus etiam, quod nullus banus vel comes de Vulko, aut quicumque alius aliquam iurisdictionem possit exercere in terris supradictis, sed solus dumtaxat episcopus vel officialis suus, omnes causas tam criminales quam civiles iudicabit, et fine debito terminabit, volentes, ut in spiritualibus et temporalibus in dictis possessiones solus episcopus plenum et merum dominium habeat et obtineat, decimas de omnibus marturinas et collectam, que ban elyssi vocantur, et omnes alias collectas quocumque nomine censeatur, que per regnum nostrum fieri contingeret, nonnisi apiscopo dabunt et persolvent, et episcopus in sua convertet utilitate (!), prout sibi videbitur expedire. [...]*”. Hodinka 1898. 99-100. Unatoč tomu o teritorijalnoj nesigurnosti govori jedna povelja iz 1317. godine, koja opisuje dvojnost između Pečuške i Bosanske biskupije. „*prepositus et capitulum Bozniensis et de Diaco Quinqueecclesiensis diocesis, ecclesie Bosniensis subiecte*”. Theiner I. 458.

¹¹⁸ MVat 174., Csánki 1894. (Požeška županija) passim.

kupsko središte, o čemu svjedoče i podatci u poveljama.¹¹⁹ U slučaju Blezne također raspoložemo podatcima o tome da ga nisu smatrali samo biskupovim imanjem, nego i dijelom crkvene jedinice.¹²⁰ Na temelju tih podataka, područje jurisdikcije Bosanske biskupije moglo bi se omeđiti na sljedeći način. Biskupija se prostirala na južni dio istočne polovice Požeškog arhidakonata u sastavu Pečuške biskupije, a koji se nalazio na prostoru Vukovske županije. Istočna granica bi se mogla odrediti na crti uzduž rijeka Jošava-Kaznica-Biđ, uz opasku da jugoistočna i južna granica teritorija koji je potpadao pod ingerenciju Bosanske biskupije nije prolazio uzduž Biđa, nego južnije od njega, crtom rijeke Save. Jugozapadna je granica bila na Savi i izvorištu Biđa, otkuda se protezala prema sjeveroistoku uglavnom na crti Bebrina-Garčin-Blezna-Dragotin-Đakovo, a od te potonje je granica prema sjeveroistoku opet stizala na potok Jošavu.¹²¹

Sveukupno se dakle može reći da u nastajanju granica Pečuške biskupije razlikujemo dva značajna perioda. Prvo je bilo razdoblje uspostavljanja, kada je određeno osnovno područje biskupije. Prilikom povlačenja graničnih crta imalo se u vidu upravni sustav koji je bio u nastajanju ili je već postojao, dakle biskupiju su u biti razgraničili od već postojeće ili upravo nastajuće vespremske i kaločke crkvene jedinice. Uopće nije iznenađujuće da tada kralj nije odredio granice biskupije prema jugu, na području preko rijeke Drave, jer za to nije bilo nikakve potrebe, budući da ga nisu opravdavali ni demografski, a ni politički odnosi. Do novih promjena u teritorijalnom proširenju biskupije došlo je u 13. stoljeću. S jedne je strane tada već sigurno postojalo razgraničenje prema Zagrebačkoj biskupiji što je dovelo do teritorijalnih sporova u prvoj polovici 13. stoljeća, a s druge strane je pečuški biskup Bartol pokušao „proširiti” teritorij svoje dijeceze s glavnim ciljem „pripajanja” srijemskomitrovačkog grčkog samostana. I druge važne promjene nastupile su u 13. stoljeću. Naime, Bosanska je biskupija nekoliko godina pošto je potpala pod nadzor ugarske crkvene organizacije u biti izgubila jurisdikciju nad Bosnom te je odtada unutar Pečuške biskupije nastala njezina vlastita teritorijalna jurisdikcija u Vukovskoj županiji.

Preveo s mađarskoga: Ladislav Heka
Prijevod redigirao: Stanko Andrić

¹¹⁹ Godine 1387. zabilježena je „Civitas Dyako Boznensis ecclesie” (Fejér X/3. 312-322., DL 7309), 1396. pojavljuje se ovdašnja župna crkva Svetog Lovre (Parochialis ecclesia S. Laurentii martiris de Diaco Boznensis diocesis. Theiner II. 167.), a 1394. se pak ističe da se grad Đakovo nalazi u Bosanskoj biskupiji. Csánki 1893a. 467.

¹²⁰ Godine 1374. spominje se „Ecclesia S. Michaelis de Bresna Bosnensis diocesis”. Theiner I. 147.

¹²¹ Csánki 1893a. 469-473., 476-477., Csánki 1893b. zemljovid.

KRATICE, LITERATURA

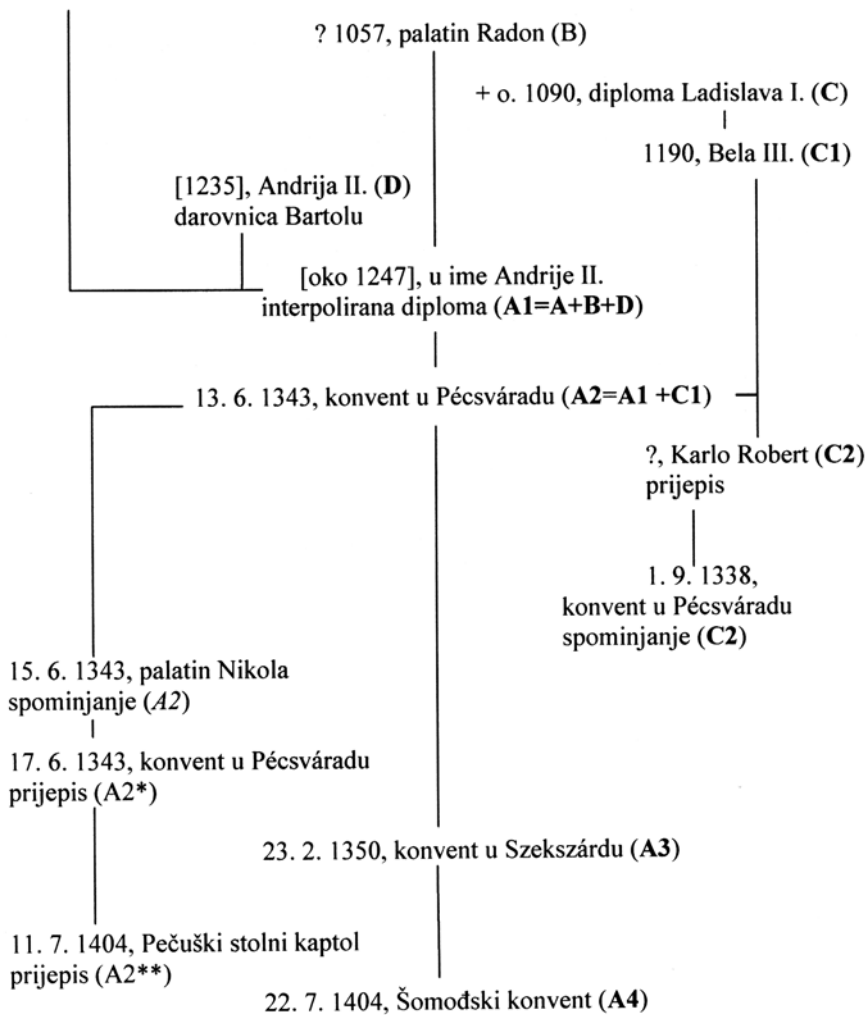
- ÁMTF Győrffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. 1987³.
- ÁÚO Árpádkori új okmánytár – Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. Ed. Wenzel G., Pest, Bp., 1860–1874.
- BASLER 1973 Basler, Djuro: Ungarn und das bosnische Bistum (1181/85–1247). *Ungarn-Jahrbuch* 5 (1973), 9–15.
- BATTHYANY Leges ecclesiasticae regni Hungariae et provinciarum adiacentium, opera et studio Ignatii comitis de BATTHYAN episcopi Transylvaniae collectae et illustratae. I–III. Albae-Carolinae, Claudiopoli, 1785–1827. I. 373–374.
- ĆOŠKOVIĆ 2005 Ćošković, Pejo: *Crkva bosanska u XV. stoljeću*. Sarajevo, 2005.
- CSÁNKI 1893a CSÁNKI Dezső: A boszniai püspökség Magyarországon. *Századok* 1893. 467–477.
- CSÁNKI 1893b CSÁNKI Dezső: Körösmegye a XV. században. *Értekezések a történeti tudományok köréből* XV. XII. 1–134. Budapest, 1893.
- CSÁNKI 1894 CSÁNKI Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Budapest, 1894. (Arcanum CD-ROM)
- DF Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai fotótár
- DHA Diplomata Hungariae antiquissima edendo operi praefuit Georgius GYÖRFFY. I. 1000–1131. Budapestini, 1992.
- FINE 1975 FINE, John V. A. Jr.: *The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*. (East European Monographs X.) New York – London, 1975.
- FINE 1990 FINE, John V. A. Jr.: *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Ann Arbor, 1990⁴.
- GERICS 1995 GERICS J.: A korai államelmélet érvényesülése István korában. In: *Uő: Állam, egyház, gondolkodás*. METEM-könyvek 9. Bp., 1995. 65–71.
- GERICS 1995a GERICS J.: Szent István királyá avatása és egyházszerkezése Thietmar krónikájában. In: *Uő: Állam, egyház, gondolkodás*. METEM-könyvek 9. Bp., 1995. 37–43.
- GOMBOS Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. I–III. Ed. GOMBOS, A. F., Budapestini, 1937–1938.
- GYETVAY 1987 GYETVAY P.: Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén. München, 1987.
- GYÖRFFY 1952–1953 GYÖRFFY Gy.: A száveszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. *A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei*. I–II. 1952. 325–362. 1953. 69–104.
- GYÖRFFY 1983 GYÖRFFY Gy.: István király és műve. Bp., 1983².
- HODINKA 1898 HODINKA Antal: *Tanulmányok a bosnyák-djakóvári püspökség történetéből*. (Értekezések a történeti tudományok köréből XVII/3, Bp.,) 1898. 1–84
- JPMÉ A pécsi Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs

- KISS 2000 KISS Gergely: Az István-kori egyházszervezet kialakításának szakaszai és problémái. In: Varga J. (szerk.): *Milleniumi Muratój 2000*. Lendva-Lendava, 2000. 67-74.
- KISS 2006 KISS Gergely: Holub József és az egyházi igazgatástörténet. (A Zala megye története a középkorban egyházigazgatási vonatkozásai). In: *Történészek és jogtörténészek Holub Józsefről*. Szerk.: SZEKERES Róbert, Pécs, 2006. 25-33.
- KMTL Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gy., Szerk.: Engel P. – Makk F. Bp., 1994.
- KOLLER KOLLER, J. *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. I–VII. Posonii, Pesthini, 1782–1812.*
- KOSZTA 1996 KOSZTA L.: A keresztény egyházszervezet kialakulása. In: *Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéből*. Szerk.: Kristó Gy. – Makk F. Szeged. 1996. 105–117.
- KOSZTA 1998 KOSZTA L.: A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353). *Tanulmányok Pécs történetéből 4*. Pécs, 1998.
- KOSZTA 2001 KOSZTA L.: A váci püspökség alapítása. *Századok* 135 (2001) 363–377.
- KRISTÓ 1985 KRISTÓ Gy.: A Kárpát-medencei helynévanyag kontinuitásának kérdéséhez. In: *Név és névkutatás*. Szerk.: Békési I. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 170. Bp., 1985. 15–22
- KRISTÓ 1985a KRISTÓ Gy.: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* (1985), 11–17. [= Gyula Kristó, „Crni Mađari i osnutak Pečuške biskupije”, prev. K. Peternai, *Scrinia Slavonica* 1 (2001), 433-440.]
- KRISTÓ 1988 KRISTÓ Gy.: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988.
- KRISTÓ 1999 KRISTÓ Gy.: A 11. század története. *Magyar századok*. Szerk.: Szvák Gy. [Bp.,] 1999.
- LANG 1996-1998 LANG Ádám: Ortodox és eretnek máshitűek térítése Magyarország déli, délkeleti határainak előterében, és a magyarországi vlachok katolizálására tett kísérletek. *TörténÉsz* 4-6. 1996–1998. 93–111.
- MADZSAR 1938 MADZSAR I.: Szent István törvényei és az úgynevezett symmachusi hamisítványok. In: *Emlékkönyv Szent István halálának 900 évfordulóján*. I-II. Szerk.: Serédi Jusztinián. Bp., 1938. II. 205–233.
- MGH DK *Monumenta Germaniae Historica. Die Urkunden der deutschen Karolinger 3. Die Urkunden Arnolfs (Arnolfi Diplomata)* Hrsg. V. P. Kehr, Hannoverae, 1940. (Nachdruck 1988)
- MHK *A magyar honfoglalás kútfoi*. Szerk.: Pauler Gyula – Szilágyi Sándor. Bp., 1900
- MVAT *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. tomus 1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Pápai tizedszedők számadásai 1281-1375. Budapestini, (reprint: Budapest, 2000.)
- ORTVAY 1890 ORTVAY T.: A pécsi egyházmegye alapítása és első határai. *Értekezések a történeti tudományok köréből XIV/8*. Bp., 1890.
- ORTVAY 1891-1892 ORTVAY Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIVo e tabulis rationes collectorum pontificorum a. 1281-1375 referentibus eruta digesta illustrantia*. I-II. Budapest, 1891-1892.

- PAULER 1899 PAULER Gy.: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt.* I-II. Bp., 1899².
- PRT *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története.* Szerk.: Erdélyi L. – Sörös P. I–XII/B. Bp., 1902–1916.
- REGÁRP Regesta regum stripis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/1. Bp., 1923–1943.
- SIMONYI 1959 SIMONYI D.: Pécs „Quinque Ecclesie” nevének eredetéről. *Antik Tanulmányok* 6 (1959), 87–103.
- SOLYMOSI 1999 SOLYMOSI L.: Püspöki joghatóság Somogyban a XI. században. *Turul* 72 (1999/3–4. Füzet) 100–108.
- SRH *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum edendo operi praefuit Emericus Szentpétery.* I–II. Budapestini, 1937–1938.
- ŠTIMAC 2004 ŠTIMAC, Zrinka: *Die bosnische Kirche. Versuch eines religionswissenschaftlichen Zugangs.* (Würzburger Studien zur Fundamentaltheologie Bd. 29.) Frankfurt am Main, 2004.
- SZEBERÉNYI 1999 SZEBERÉNYI Gábor: A zágrábi püspökség Szlavónia megszervezésében játszott szerepének egyházszerkezeti vonatkozásai. In: *Az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Társadalomtudományi Tanszékének közleményei 1.* Szekszárd, 1999. 39–51.
- SZENTPÉTERY 1918 SZENTPÉTERY I.: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. *Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV/10.* Bp., 1918.
- THIETMAR Thietmari Merseburgensis Episcopis Chronicon. *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* Post editionem J. M. Lappenbergii recognovit Fredericus Kurze. Hannoverae, 1889.
- TÓTH TÓTH E.: A kereszténység a honfoglalás előtti Kárpát-medencében. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumi Szervezet. Tudományos Füzetek* 11. (é.n.) 163–182.
- TÓTH 1991 TÓTH E.: A Quinque Basilicae – Quinque Ecclesiae helynevek lokalizálásához és értelmezéséhez. *JPMÉ* 36 (1991). 101–107.
- ZsO II/1 MÁLYUSZ E.: Zsigmondkori oklevéltár. II/1. (1400-1406) Bp., 1956.

Geneza pečuškoga osnivačkog akta (na temelju Györffy, DHA)

1009, Stjepan I.
originalni pečuški dokument o osnivanju (A)

Résumé

LA FONDATION, LES FRONTIÈRES ET LE TERRITOIRE DE L'ÈVÈCHÉ DE PÉCS

L'étude présente entreprend l'analyse de trois sujets portant sur l'histoire de l'évêché de Pécs de l'époque Arpadienne. Le premier est la fondation même qu'elle analyse dans le contexte de la formation de l'hierarchie ecclésiastique conçue par le roi Étienne Ier. La fondation s'inscrit bien dans le programme de la création de l'organisation ecclésiastique du premier décennie du XIe siècle qui envisageait la mise en fonction des foyers de christianisation dans tous les territoires des Arpadiens en général (Transdanubie, entre Danube et Tisze), et en particulier dans le territoire des Hongrois Noirs (*Ungri nigri*).

L'étude analyse aussi – par rapport de la fondation de l'évêché, 23 août 1009 – la définition des frontières du diocèse. La base de cette analyse est la charte de fondation, le processus de la stipulation des limites „actuels” qu'elle a souffert durant le gouvernement de l'évêque Bertrand (1219-1251).

Le troisième sujet de l'étude est l'analyse de l'étendu du diocèse, en rendant compte des effets de l'interpolation de l'acte de fondation, ainsi que de ceux de la rénovation de l'évêché de Bosnie et son installation – dès années 1250 – dans le territoire du diocèse de Pécs (Diakóvár – Đakovo).

Mots clés: l'évêché de Pécs, dynastie Arpadienne, juridiction épiscopale, archidiaconats, l'archevêché de Kalocsa, l'évêché de Bosnie (Đakovo).